№ 156 Օգոստոսի 22 (Սեպտեմբերի 3) 1881 Օգոստոսի 22 (Սեպտեմբերի 3) № 156

ՏԱՍՆԵՐՈՐԴ ՏԱՐԻ

ՄՇԱԿ

Տարեկան գինը 10 րուբլի, կէս տարվանը 6 րուբլի:
Առանձին համարները 5 կոպէկով:
Թիֆլիսում գրվում են միմիայն խմբագրատան մէջ.
Օտարաքաղաքացիք դիմում են ուղղակի
Тифлисъ. Редакція «Мшакъ»

Խմբագրատունը բաց է առաւօտեան 10—2 ժամ
(Բացի կիրակի եւ տօն օրերից)
Յայտարարութիւն ընդունվում է ամեն լեզուով:
Յայտարարութիւնների համար վճարում են
իւրաքանչիւր բառին 2 կոպէկ:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

Մեր դպրոցները.—ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ. Նամակ Սալեանից. Նամակ խմբագրին. Ներքին լուրեր.—ԱՐՏԱՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ. Հայոց խնդիր. Գերմանիա. Ֆրանսիա. Անգլիա. Նամակ Թիւրքիայից.—ՀԵՌԱԳԻՐՆԵՐ.—ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.—ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ. Նամակ Ս. Պետերբուրգից.

ՄԵՐ ԴՊՐՈՑՆԵՐԸ

„Մշակի“ № 154 մէջ պ. Բէգ-Նազարեանց դժգոհ է և մինչև անգամ անհնարին է գտնում մոցնել մեր դպրոցների մէջ արհեստագիտական ուսումը: Այդ խնդրի վրա մենք դեռ ևս կը խօսենք շատ անգամ:

Այժմ մենք կուզենայինք մի մասնաւոր խնդրին պատասխանել, որ պարոնի յօդուածի մէջ յայտնված է որպէս փաստ, այն է որ մեր դպրոցները գրագիտութիւն են տարածում ամբոխի մէջ և եթէ մեր դպրոցները չը լինէին, մեր մամուլն էլ չէր կարող գոյութիւն ունենալ: Ցօդուածագրի կարծիքով մեր դպրոցներն են պատրաստում ընթերցողներին, որոնք պահանում են մեր լրագրութիւնը:

Ի հարկէ առանց կարդալ իմանալու չէ կարելի լրագիրներ կարդալ. բայց միմիայն այբբէն սովորելու համար աւելորդ են միջնակարգ դպրոցները: Մենք սխալ ենք գտնում այն միտքը թէ մեր դպրոցներից դուրս եկածներն են կազմում մեր լրագրութեան ընթերցողների մեծ մասը:

Մենք պնդում ենք և կարող ենք ճշդութեամբ հաստատել, որ Հայոց դպրոցները ոչ թէ միայն չեն պատրաստում մամուլի համար ընթերցողների կոնտինգենտ, բայց, ընդհակառակն, իրանց չոր ու ցամաք, անշունչ կրթութեամբ զզուանք են յարուցանում իրանց ուսում աւարտածների մէջ դէպի մի որ և է ընթերցանութիւն: Մեր դպրոցները, որոնք իսկապէս ոչինչ չեն սովորեցնում իրանց աշակերտներին, այն արժանաւորութիւն էլ չունեն, որ լոկ գրագիտութիւն սովորեցնելով նրանց, յարուցանէին նրանց մէջ սէր դէպի ընթերցանութիւն, մի զօրեղ բարոյական զարկ տային ուսումնաւարտ աշակերտներին նրանց ամբողջ կեանքի համար, ընդունակ դարձնելով նրանց ինքնակրթութեան գործը շարունակելու....

Ընդհակառակն՝ Հայոց թէ արական և թէ իգական դպրոցներից դուրս եկածները մեծ մասամբ մտաւորապէս յօգնած, սպառված, դէպի ընթերցանութիւնը անյաղթելի զզուանք զգացող անհատներ են լինում:

Մեր ուսումնաւարտները դուրս են գալիս դպրոցից այո՛, գրել կարդալ իմանալով. բայց գրել կարդալ սովորեցնելը դեռ չէ նշանակում բազմացնել ընթերցողների կոնտինգենտը: Ընդհակառակն մեր խեղճ ուսումնաւարտները, իրանց ուսման ընթացքի ժամանակ արդէն զզուած լինելով ուսումից, դպրոցից դուրս գալուց յետոյ տպված խօսքի երեսին էլ նայել չեն ուզում, այլ և երբէք իրանց ձեռքը չեն վերառնում մի որ և է գիրք կամ լրագիր: Մեր դպրոցները այնքան ոգեւ ուսում են տալիս իրանց սաներին, որ նրանց համար ընթերցանութիւնը մի տեսակ չարչարանք, տանջանք, պատիժ է թվում և ոչ թէ մարդու բարոյական, կենսական անհրաժեշտ պահանջ: Հայոց ազգային դպրոցները իրանց անձոռնի ուղղութեամբ ընթերցանութիւնը ատելի են դարձնում իրանց աշակերտներին: Ո՞րտեղ է տեսել պ. Բէգ-Նազարեանց որ այդ դպրոցները պատրաստում են հետզհետէ կարդացողներին, որոնցով և պահպանվում է մեր մամուլը:

Մեր բոլոր լրագիրների և ամսագիրների ընթերցողների մեծ մասը պատահական ընթերցողներն են, մեծ մասամբ գրագիտութիւնը ինքնուս կերպով սովորած անձինք, կամ ուրիշ դպրոցներից դուրս եկածներ և ոչ թէ Հայոց հոգևոր-ազգային դպրոցներից:

„Մշակը“ մեր ռուսա-Հայոց պարբերական հրատարակութիւններից ամենից շատ բաժանորդներ և կարդացողներ ունի: Բայց մեր կարդացողների ամենաաննշան մասը կազմում են մեր թեմական արական դպրոցներից և մեր օրիորդական դպրոցներից դուրս եկածները:

Քառասուն հազար հայ բնակիչ ունեցող Թիֆլիսը, որ ունի ամենաշատ և ամենաընտիր համարված Հայոց դպրոցներ,—բոլոր միւս հայաբնակ քաղաքներից համեմատաբար ամենաքիչ ընթերցողների թիւ է տալիս մեզ: Տաս տարվայ ընթացքում ինչքան հարիւրներ՝ թէ տղաներ և թէ աղջիկներ աւարտեցին իրանց ուսումը մեր դպրոցներում. ի՞նչ է «Մշակի» բաժանորդների թիւը Թիֆլիսում նոյն է մնում, 200 հոգի, ինչ որ էր 1872 թւին, և նրանց մեծ մասը օտարական վաճառականներն են և ոչ թէ Ներսիսեան կամ մի այլ դպրոցից դուրս եկածները, որոնցից մեծ մասը այբբէն սովորեցին դպրոցներից դուրս....

Կասէք՝ գուցէ „Մշակի“ ուղղութեանը չեն համակրում. լաւ, բայց ի՞նչի „Մեղուի“ բաժանորդների թիւը չէ աւելանում, ի՞նչի „Փորձը“ բաժանորդների պակասութեան պատճառով ստիպվեցաւ դադարել:

Տաս տարի է արդէն որ մենք գործում ենք մամուլի ասպարիզում. ի՞նչպէս էք կարծում, ինչքան հարիւրներ Կովկասի թէ արական և թէ իգական Հայոց դպրոցներից աւարտած են իրանց ուսումը, նրանցից ի՜նչքան հարիւրներ արդէն կեանքի ասպարէզը մտան, օրիորդներից ոչքան հարիւրներ պսակվեցան, կին, մայր դարձան, իրանց զաւակների դաստիարակիչ դարձան: Աւարտած թէ մարդկանց և թէ կանանց թւում քիչ են մի՞թէ, որոնք այնքան ապահոված են որ կարողանան տարեկան մի 10 րուբլ տալ մի լրագիր կամ ամսագիր ստանալու....

Ու՞ր է ձեր գրագէտների կոնտինգենտը որ տալիս են մեր դպրոցները մեր մամուլը պահպանելու համար: Տաս տարվայ արդիւնքն այն է որ լրագիրների բաժանորդները ոչ թէ միայն չեն աւելանում ու խմբագիրները չեն դադարում իրանց գրպանից իրանց հրատարակութիւնների դէֆիցիտը ծածկել, այլ մինչև անգամ հրատարակութիւններից շատերը, կարդացողների պակասութեան պատճառով, ստիպված են վերջ տալ իրանց գոյութեանը:

Մեզ ի՞նչ հարկաւոր են արհեստներ, ասում են Բէգ-Նազարեանի պէս մանկավարժներ, բաւական է որ մեր դպրոցները պատրաստում են գրագէտների, այսինքն մեր մամուլը, մեր գրականութիւնը պահպանող կարդացողների կոնտինգէտը: Բայց ո՞ւր է ձեր դպրոցների այդ գեղեցիկ արդիւնքը. փաստերը հակառակն են խօսում Հայոց դպրոցում ուսում առնողի համար այնքան դառն, անտանելի, ատելի է լինում ուսումը, ընթերցանութիւնը, մտաւոր աշխատանքը, որ դպրոցից դուրս գալուց յետոյ, նա զզուած է լինում մտաւոր կեանքից, ընթերցանութենից:

Մեր դպրոցները ոչ արհեստ են սովորեցնում, ոչ էլ գրագիտութիւն, որովհետև գրագիտութիւն չէ նշանակում կարդալ գրել սովորեցնելը, այլ գրագիտութիւն նշանակում է աշակերտին մտաւոր կեանքին ընտելացնելը, նրան ամբողջ կեանքի համար մտաւոր զարկ տալը, որ դպրոցից դուրս գալուց յետոյ նա մինչև մահվան րօպէն պահանջ զգայ մտաւոր կեանքով ապրելու, կարդալու:

Գրագիտութիւնը անշունչ, մեքենայական բան չէ, ինչպէս դուք էք սովորեցնում: Ոչ, պարոններ մանկավարժներ, դուք սխալվում էք. ոչ թէ դուք և ձեր դպրոցները սովորեցրել էք գրագիտութիւն Հայոց ժողովրդին, այլ մենք, խմբագիրները մեր հրատարակութիւններով դեռ նոր ենք սովորեցնում ժողովրդին գրագիտութիւն, որից կատարելապէս զուրկ էին Հայերը ձեր դպրոցների շնորհով:

Մինչև այժմ մեր դպրոցները ապացուցին որ ոչ թէ ծնեցնում են ընթերցանութեան սէրը ժողովրդի մէջ, այլ իրանց ան-

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՆԱՄԱԿ Ս. ՊԵՏԵՐԲՈՒՐԳԻՑ

—

12 Օգոստոս

Մարդս քանի որ աւելի է մտածում մեր հասարակութեան մի քանի նախատիպերի վրա, այնքան աւելի և աւելի է զզվում նրանցից. մի պայծառ կէտ անգամ չի գտնի այս ժանդոտած, մռայլ ու մառախլամած բնաւորութիւններում,— բնաւորութիւններում՝ որտեղ իմաստութիւնը տեղ է տուել նենգութեան, մրցութիւնը՝ նախանձին, քննութիւնը՝ գրպարտութեան, բողոքը՝ դաւաճանութեան: Ցեխոտած, չի զարշելի ձգտումներով, փարթամ կարի ստոր բաղձանքներով, սրանք ձգտում են և այժմ հասարակութեան գլուխը անցնել, այժմ երբ դիմակները պատռվել են, երբ արժէքը սրանց յայտնի է, երբ պղինձը ոսկու տեղ չէ գնում.... Այս տեսակ էակները զզուելի են, բայց բիւր անգամ աւելի և քամնելի է այն գրողը, որ իր զաւեշտական յօդուածում փոխելով իր սովորական բարձր հնչիւնները բուի գուժարկու ճչման, աշխատում է վերականգնել ex—ազգասէրների դատապարտված վեհութիւնը, սքօղել սրանց գեղծումները: Այո, քամնելի է խեղկատակ թեւաւլ գլոր գալը տրած խօսքով խաւար ամբոխի պոմպադուրների ոտի տակ.... Մէմոսի ծամածռելը կրկէսում շատ անգամ հոմերական ծիծաղ է պատճառում հանդիսականներին, բայց նոյն իսկ յախրիթերութիւնը լրագրում, մինչև անգամ ֆելիետոնում, անտանելի զզուանք է պատճառում ընթերցողին: Մի՞թէ սրանց բարոյական ու մտաւորական ստորութիւնը հասել է այն աստիճանին որ խեղդել է սրանց բնազդումը անգամ. ժամանակ է սրթափելու այդ վտանգաւոր քնից... Բայց բաւական է, դառնանք դէպի մի այլ առարկայ:

Գ. Էմինի նոր աշխատութիւններից մէկը— սրա վերաբերմամբ ենք ուզում խօսել—ճշմարիտը ասենք՝ լաւ տպաւորութիւն չունեցաւ մեզ վրա: Շատ ժամանակ է, որ մենք սպասում էինք սրան և ահա մեր գրասեղանի վրա է «Моисей Хоренскій и древній эпосъ армянскій» գիրքը: Այն զմայլմունքը, որով ընթերցողը կարդում է այս գրքի նշանաւոր վերնագիրը— «Մովսէս Խորենացի և հնաւուրց հայոց վէպը», — այն զմայլմունքը, ասում ենք, — միանգամայն, հէնց առաջին տողերից, կորչում է ու տեղ է տալի մի այլ զգացմունքի, որի անունը չենք տալի և որի պատճառը չը պիտի լինէր գիտնականը իր աշխատութիւնով. «Հեղուութիւն, յարում Աստուած բնակէ». ընթերցողը չի գտնի այս գրքի մէջ...

«Հայ գիտնականները, այսպէս է սկսվում գրքոյկը,— և արևմտեան հայագէտները մինչև ընթացող դարուս կէսը այն համոզման մէջն էին մնացած, թէ հնաւուրց հեթանոսական Հայաստանը չունէր իր սեպհական վէպը: Այս մասին գիտնականների ամբողջ տեղեկութիւնները սահմանափակվում էին միայն մի հատուածով Վահագնի, Տիգրան մեծի կեղակարծ որդւոյ, ծննդեան վրա: Այս բանաստեղծական հատուածը պահպանվել է Մովսէս Խորենացիի պատմութիւնում: Առաջին անգամ սրան մատնացոյց արին Վենետիկի մխիթարեանները, սակայն չը կասկածելով սրա վիպասանական ծագման համար: Հէնց այս ժամանակներում (еще бы!) լոյս տեսաւ հայերէն գրաբար լեզուով այս տողերը գրողի «Քննութիւնը», որի նպատակն էր —ընդդէմ վաղուց կազմված բացասական գաղափարին— ապացուցանել թէ հեթանոսական Հայաստանը ընդհակառակն՝ ունէր իր բազմապատնակ վիպական աշխատասիրութիւնները, որք փոխարինում էին նրա հնաւուրց էութեան պատմութիւնը: Մեր «Քննութիւնը» չանցաւ աննշմարված նրանցից, որ հետաքրքիր էին հայոց գրականութեանը: Սրանից յետոյ սկսան երևան գալու մէկ մէկու ետևից հայերէն ու գաղիերէն քննութիւններ հայերի հնաւուրց վիպական երգերի վրա: Այս քննութիւնները տւանց բացառութեան, արտադատում էին վերոյիշեալ քննութեան ազդեցութիւնը: Այս քննութիւնը հրատարակելուց յետոյ մեր նախկին հայացքը հայոց վէպի վրա մեծապէս ընդարձակվել է, որոյ բաժանորդալից կամենում ենք առնել ընթերցողներին հետևեալ տողերում»:

Այս տողերից առնուազը րէկլամի հոտ է գալի. րէկլամի՝ որի առաջ գունաթափվում են Իօհան-Գոֆի բազմահռչակ րէկլամները. երբ պ. Էմինը այսպիսի կարծիք ունի իր քննութեան վրա, ինչպէս Իօհան Գոֆը իր գարեջրի վրա, նոյն իսկ ռուս գրականութիւնում ընթերցողը պատահում է այս քննութիւնը հետազօտողի այս տեսակ արձագանքին՝ պ. Էմինի «Քննութիւնը» ոչ այլ ինչ է եթէ ոչ հաւաքածու նախորդների աշխատութիւններից և չէ պարունակում իր մէջ ոչ մի գիտնական յատկութիւն»...

շունչ սրտեռանդով մեռցնում են ուսումնասիրութեան և ուրեմն ընթերցանութեան պահանջը նոր սերունդի մէջ։

Գրագիտութիւն, այբբէն սովորեցնելը, առանց զարթեցնելու պահանջ դէպի վառ մտաւոր կեանքի, մեռած մեքենայական գործողութիւն է, որ ոչինչ կենսարար արդիւնք երբէք չի ունենայ։ Եւ կարող են արդեօք գրագիտութիւն, այդ բառի լայն նշանակութեամբ, զարթեցնել մեր մանկավարժների պէս մարդիկ, որոնք իրանք սկսած ծխական դպրոցների վարժապետներից մինչև ճեմարանի պրօֆէսօրները, իրանց ամբողջ կեանքը իրանք ոչ մի գիրք չեն կարդում, իրանք մտաւոր կեանքով չեն ապրում։

Մեր դպրոցները ոչ արհեստ են սովորեցնում, ոչ էլ գրագիտութիւն են տարածում։

Գ. Ա.

ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ՆԱՄԱԿ ՍԱԼԵԱՆԻՑ

Օգոստոսի 14

Աշխարհիս վերջը մօտեցած գուշակող և չուտով երկրի բոլոր ազգերը ահեղ դատաստանի կարչելու յատուկ նշան գիսաւոր աստղի երեւալը, տեղիս պարսիկ և հայ նախապաշարվածների վրա մեծ ահ ու սարսափ էր գցել։ Այս տարվայ առատ բերքից մեծ քանակութեամբ ցորեն և գարի ունեցող պարսիկներից դիմած են մէկ տարի ժամանակ խնդրելու համար մեծ Մարգարէի միջնորդութեանը։ Մի քանի քրիստոնեաների և պարսիկների մէջ կատարեալ համաձայնութիւն է կայացել աշխարհի վերջին վերա սուրբ գրքերի նշաններով էլ, թէ աղդ ազգի վրա պիտի վեր կենայ, և թագաւոր թագաւորի վրա, կը լինեն սովեր, սաստիկ մահեր։ Այդ ամեն նշանները կատարված են համարում Ֆրանսիայի և Պրուսիայի մէջ պատերազմից սկսեալ մինչև Շէյխ Իբադուլլահի կատարած եղեռնագործ արշաւանքը։ Սալեանի բնակիչներին պակասում էր այդ նշաններից միայն երկրաշարժը, որ ահա բախտաւորապէս նա էլ ամսիս 10-ին, երկուշաբթի առաւօտեան 3-որդ ժամին տեղի ունեցաւ։ Սալեանում բաւական զգալի եղաւ երկրաշարժ և կէս րօպէում միմեանց ետեւից երկու զարկ կրկնվեցան։

Այս տարվայ վարուցանքի աջող բաւականութիւնը առատօրէն վարձատրեց Լենկօրանի, Սալեանի, և Ջավատի նահանգների հողագործներին անցեալ տարվայ իրանց կրած զրկանքների համար։ Միայն ափսոսում են որ պուդը 1 րուբ. 60 կոպէկով վաճառվող ցորենը և 80 կոպէկով վաճառվող գարին, այժմս բաւական իջնելով ծախվում է ցորենը 60 կոպէկով, իսկ գարին 24 կոպէկով։

***

ՆԱՄԱԿ ԽՄԲԱԳՐԻՆ

Թիֆլիս 20 օգոստոսի

Ձեր լրագրի 153 համարում կարդացի որ իբրև թէ ես վերադառնալով Կ. Պօլսից, ամեն տեղ ծաղրում եմ այնտեղի հայերին և խմբագիրներին։

Ցայտնում եմ որ այդ բոլորը զրպարտութիւն է, որովհետև ես մի այնպիսի ընդունելութիւն գտայ նրանցից, որ երբէք մոռանալու չեմ, մնում է ինձ միայն յայտնել նրանց իմ խորին և անկեղծ շնորհակալութիւնս։

Իշխան Ն. Ամատունի

ՆԵՐՔԻՆ ԼՈՒՐԵՐ

Ստացանք բժիշկապետ Անդրէաս Դանիելբէգեանցից 10 րուբլ յօգուտ «Journal d'Orient» լրագրի։ Առաջվայ փողերի հետ կանէ 46 րուբլ։

—

Կիրակի օգոստոսի 23-ին Արծրունու թատրոնում կը լինի հայոց սիրողների ներկայացումն, պ. պ. Արտաշէս Ցակոբեանի և Մօլինեանի մասնակցութեամբ։ Կը խաղան առաջին անգամ «Հերկուլէս, կամ կանաչ իշի պանդոկ» կատակերգութիւն մի գործողութեամբ։ Ներկայացման երկրորդ բաժնում կը լինի Ջաւէշտ. Արտաշէս կը կարդայ և կերգէ. Աղայեանց կը կարդայ, Մօլինեանց կերգէ, Սահակեանց կը կարդայ և Բաղդասարեանց կածէ թառի վրա։ Սկիզբը $8^1/_2$ ժամին, թատրոնի գները սովորական են։ Տօմսակները կարելի է ստանալ թատրոնի կասսայում։

—

Օգոստոսի 20-ին ԹԻՖԼԻՍԻ Սադօվայա փողոցի վրա պ. Մարգարօվի շինութեան մօտ խողովակ շինելու ժամանակ հողային պատերը քանդվել են և երեք մշեցի հայ մշակներ տակն են մնացել։ Երկու ժամից յետոյ հանում են մեռած մշեցիների դիակները։ Պատմում են, թէ մշակները առաջարկել են պ. Մարգարօվին տախտակներով ամրացնել հողային պատերը, բայց Մարգարօվ հրաժարվել է։ Ցանկալի էր հրապարակապէս իմանալ, թէ պ. Մարգարօվ ինչպիսի վարձատրութիւն կը տայ մեռած մշակների ընտանիքին կամ ազգականներին։

—

Այս օրերս մենք պատահմամբ մտանք Թիֆլիսի Սլավեանսկայա հիւրանոցը մեր մի ծանօթի մօտ։ Չարեան № 11 սենեակից անասելի աղմուկ, երգեցողութիւն, չարմանկի ձայներ էին լսվում։ Հարցրինք. իմացանք որ դա մի երիտասարդ հայ քահանայ է Ն. եկեղեցու որ քէֆ է անում թեթև վարքի կանանց շրջանում։ Տէր-հայրը հարբած, պար էր գալիս տրիպակա պարը իսկ կանայք ծափ էին տալիս։

—

«С. Петерб. ВѢд.» լրագրում կարդում ենք։ «Այս օրերս մեր մինիստրութիւնը ստացել է Կ. Պօլսի ռուսաց հաւատարմատար պ. Օնուից հետեւեալ հաղորդութիւնը։ «Վերջին առաջարկութեան վրա, որ արել են դեսպանները Բ. Դրանը կատարել 61-որդ յօդուածը Բերլինի դաշնագրի, Թիւրքիան պատասխանեց որ ներկայ ժամանակում հազիւ թէ հնարաւոր լինի խաղաղ րէֆօրմներ մտցնել Հայաստանում, որովհետև այնտեղ դեռ վերականգնեցրած չէ կատարեալ կարգ և դեռ հանգստութիւնը քիւրդերի ապստամբութեանից ապահոված չէ։ Կ. Պօլսի կաբինետի կարծիքով յիշեալ պարտաւորութիւնների կատարելը այն ժամանակ հնարաւոր կը լինի, երբ Թիւրքիան վերջնականապէս կը մտցնէ կարգ և հանգստութիւն վանում, և աջողութեամբ կը վերջացնէ քիւրդերի խնդիրը Պարսկաստանի հետ։ Ինչ որ վերաբերվում է այն միջոցների, որոնք այդ գործի մասին գործ են դրվում, Բ. Դուռը իր ամբողջ ուշադրութիւնը դարձրել է նրա վրա և յոյս ունի շուտով նպաստաւոր հետեւանքների հասնել։»

ԱՐՏԱՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ՀԱՅՈՑ ԽՆԴԻՐ

Վիէննայի „Journal d'Orient“ լրագիրը իր № 34 մէջ յայտնում է որ այն օրից, երբ նա մտցրել է իր պրօգրամի մէջ հայոց խնդիրը, խմբագիրը ամեն օր այլ և այլ տեղերից շնորհաւորութիւններ և համակրական նամակներ է ստանում, թէ Եւրոպայի դիպլօմատիական շրջաններից և թէ մասնաւոր անձինքներից։ Եւրօպական լրագիրները սկսեցին արդէն արտատպել նրա յօդուածները Թիւրքաց հայերի վերաբերութեամբ։ Ֆրանսիական լրագիրը շնորհակալութիւն է յայտնում թէ եւրօպական լրագիրներին, թէ Կ. Պօլսի „Մասիս“ և Թիֆլիսի „Մշակ“ լրագրին, որ սրանք արտատպում են «Journal d'Orient» լրագրի յօդուածները և ջերմ համակրում են նրան։ Լրագիրը խոստանում է հաստատամտութեամբ առաջ տանել իր պաշտպանած հայոց խնդիրը, հիմնվելով օրինական սկզբունքների վրա և տարածելով այդ խնդրի վերաբերութեամբ այն գաղափարները, որոնք անհրաժան են մարդկային ընդհանուր իրաւունքից։

Նոյն համարում լրագիրը տպում է մի երկար յօդուած, որ նրա ասելով պատկանում է մի մեծ հեղինակութիւն ունեցող մարդու գրչին և որի մէջ գծագրված են այն րէֆօրմները, որոնց մտցնելը անհրաժեշտ է Թիւրքաց Հայաստանում։

Այդ յօդուածի հետ մենք «Մշակի» հետեւեալ համարներում կը ծանօթացնենք մեր ընթերցողներին։

Իր նախընթաց համարներում «Journal d'Orient» ծանօթացրեց իր ընթերցողներին ընդարձակ և մշակված յօդուածներով Թիւրքաց Հայաստանի վիճակագրութեան հետ, որ մենք աւելորդ ենք համարում արտատպել, քանի որ Հայաստանի վիճակագրութիւնը ծանօթ է մեզ, հայերիս։

ԳԵՐՄԱՆԻԱ

Լրագիրները հաղորդում են հետեւալ տեղեկութիւնները։ Պրօֆեսօր Ադոլֆ Վագներ արտասանեց Բարմենի մէջ մի ընտրողական ճառ, որով ի միջի այլոց յայտնեց, թէ, խօսելով իշխան Բիսմարկի հետ Կիսսինգենի մէջ, նա տեղեկացաւ, որ իշխանը մտադիր է մտցնել ապահովութիւն ծերութեան և հիւանդութիւնների դէմ և որ նա մտադիր է ծխախոտի վրա աւելի մեծ հարկեր դնել այն նպատակով, որ այդ հարկից ստացված եկամուտը միջոց տայ բանւորներին զանազան պատահարների դէմ ապահովելու համար։ Այդ նախագծի աջողութիւնը անկարելի է առանց դրամական նշանաւոր միջոցների և ծխախոտի հարկի մեծացնելը իշխանը ամենալաւ միջոց է համարում հարկաւոր եղած գումարը ձեռք բերելու համար։

Գերմանական կառավարութիւնը վերջին ժամանակներում աշխատում է իր կողմը դարձնել սօցիալ-դէմօկրատներին, որպէս զի նրանց օգնութեամբ ընտրութիւնների ժամանակ կարողանայ յաղթել ազատամիտներին և առաջադէմներին։ Սակսօնական կառավարութեան պաշտօնական լրագրի մէջ տպված է հետեւեալը. „սօցիալիստների դէմ ուղղած օրէնքը ցաւակցութեան արժանի, անբնական մի երեւոյթ է։ Բոլոր քաղաքացիները պէտք է ցանկանան, որ գոնեա ի սէր հաւասարութեան և կարծիքների ազատութեան սկզբունքների այդ օրէնքը որքան կարելի է շուտ ոչնչացնվի։ Սօցիալիստները չեն ցանկանում ոչնչացնել պետական այժմեան կազմակերպութիւնը, նրանց համար ներկայումս գործունէութեան աւելի ընդարձակ և օգտակար ասպարեզ է բացվում։ Ոչ ոք չէ կարող մերժել, որ մեր բանւոր դասերի վիճակը չափից դուրս անբաւականացուցիչ է և որ նրանց դրութեան բարւոքումը կառավարութեան ամենագլխաւոր հոգսերից մէկն է։ Կառավարութիւնը արդէն 'ի նկատի ունի միջոցներ բանւորների դրութիւնը բարւոքելու համար և այդ միջոցները կարող են աւելի էլ ընդարձակօրէն գործադրվել։ Կառավարութիւնը ուշադրութեամբ կը քննէ այն

Գալով պատկառելի հեղինակի մեծապէս ընդարձակված նախկին հայեացքներին, ընթերցողը կը գտնի, որ հաստատահիմն դիրքերը, որոնց վրա կառուցած է այս հայեացքը նոր գիւտեր չեն և ինչ էլ վերաբերում է մասնաւոր պարագաներին՝ սոքա ծաղկանքար և սեթեւեթեալ մածուցած զարդարանք են Ֆրերէ, Կարտմէր, Րէնան, Լավեժրի և այլոց շինած տան պատերի վրա։ Այս պարագաներից մէկը՝ այսպէս ասենք՝ ex abrupto վճիռ է պ. Էմինի կողմից։ Մովսէս Խորենացիի համար, բացատրում է պ. Էմինը,—Մար-Աբասը մատի փաթաթանք էր, որով իր ժամանակակիցների աչքերը կապեց ու իր աշխատութիւնը աւելի բարձր գնահատվելու պատճառաւ յօրինեց ես Նինուէի դիւանը։ Մովսէս Խորենացին խաբեբայ էր, նա իր ժամանակի որդին էր և այն ժամանակ, շատ էր պատահում այս տեսակ գրականական խաբեբաններ...

Մովսէս Խորենացիի ամբիծ արդարամտութիւնը, ճշտութիւնը ընդունում է մինչև անգամ Renan ասելով Moise de Khorène si credul et si honnête... իսկ պ. Էմինի համար նա խաբեբայ է... Մենք այս կէտի վրա չենք ուզում երկար կանգ առնել, որովհետև շուտով պիտի հաղորդենք «Մշակի» ընթերցողներին մի ուրիշ գրքի*) բովանդակութիւնը, որտեղ և բացատրվում է թէ Խորենացին չէ խաբել այլ խաբվել է։ Դեռ ես այս տեսակ ապարդիւն նախատինք չէր ընկած Խորենացու գերեզմանի վրա, որը գցում է պ. Էմինը։

Ահա այս գրքի սեթեւեթանքը «Մովսէս Խորենացիի պատմութիւնը Հայկի թագաւորազն սերունդների վրա, բնաւ չեն կրում օտարական, կասենք անընդմիջաբար՝ քաղդէական յատկութիւններ։ Հայկից սկսած մինչև Տիգրան Մեծն և նոյնպէս հանդերձ մենք տեսնում ենք ազգային հայ հերոսներ։ Այսպիսի տիպեր, ինչպէս են՝ Հայկ, Արամ, Արայ և Տիգրան Մեծն չէին կարող ստեղծվել քաղդէացիից, որպէս հաւատացնում է Մովսէս Խորենացին Մար Աբասի շըրթունքով, այլ հայից և միայն հայից։ Այս փառաւոր պատկերների ստեղծողները հայ վիպասաններն էին»

Ջէ որ ինքը Խորենացին բազմիցս անգամ կրկնում է թէ այդ պատմութիւնները (այսինքն Մար-Աբասի հաղորդած փաստերը) համապատասխանում էին իր ժամանակվայ ժողովրդական վէպերին ու երգերին։ Ուրեմն...

Մովսէս Խորենացին պատմում է թէ ինչպէս Վաղարշակը ուղարկեց Մար Աբասին Արշակի մօտ... «աղաչեմ զքո տէրութիւնդ, հրամայես բանալ զդիւանդ արքունի ընդդէմ առնդ եկելոյ առաջի քոյոյ հզօր տէրութեանդ. զի գտեալ զըղձալին եղբօր քո և այլն։» Մեր հեղինակը այս տեղերից փութորգալից ամբ է դառնում ու այսպէս սպառնում Մովսէս Խորենացիի և նոյն իսկ Մար Աբասի ու Վաղարշակի գլխին՝.

«Դժուար է հաւատալու որ այս ժամանակ» (Վաղարշակի օրերում) «չը կար ոչ մի հայ գիտնական, որը կարողանար կատարել իր արքայի յանձնարարութիւնը, չէ կարելի հաւատ ընծայել որ այս վերջինը հարկադրված լինէր դիմելու այս գործի համար օտարականին, որովհետև նոյն իսկ Խորենացիից գիտենք որ կային մեհեաններ, քուրմեր, մեհենական պատմութիւններ, մեհենական գրքեր, գիրք թագաւորաց, դրօշների բաղում մատեաններ և այլն և այլն... Ի հնումն քուրմերը ամեն ազգի համար իմաստութիւններ պահպանողներ և սրանց քննադատողներն էին։ Այսպէս եղել է և Հայաստանում։ Ուրեմն հայ քրմերի մէջ էլ կը գտնվէին այնպիսիները, որք կը կարողանային, եթէ ոչ ես աւելի գերազանց Մար Աբասից,—կատարել Վաղարշակի բաղձանքը։ Որպէս Մովսէս Խորենացին, նոյնպէս և Վաղարշակը գիտակցաբար անտես են արել վերևը մատնացոյց արած աղբիւրները և այլն»։

Սրանից յետոյ ոչ պահաս էֆֆէկտով բացատրվում է թէ այն ժամանակներում Նինուէի դիւանը չէր կարող լինել, և այլն այնպիսի ծածկած ու ծամծմված յայտնի դիրքեր... Ջեմ կարծում որ Թիֆլիսի հնագիտական ժողովը, որի համար գրած է այս գիրքը, մի նոր, մինչև այժմ անյայտ միտք գտնի նրա մէջ, ինչ էլ վերաբերում է պ. Էմինի քրմերին, առաջ ենք բերում զառամեալ պօէտի հետեւեալ տունը։

«Նոքա էին աղաւաղիչք հին պատմութեան,
«Հազարամեակք բարդողք վերայ ձեր հնութեան,
«Հայկակէն Հայկ բանաստեղծողք ցնորից պէս
«Մար-Իբասին խաբողք թէ խելքդ գլուխդ բերես»

Մեր գիտնականի, պ. Էմինի, մեծապէս ընդարձակված նախկին հայացքները մի գուցէ թէ ունեն իրանց ծագման հենակ մեծանուն ակադեմիանի, բազմաշխատ հնախօսի, Բրօսէի մահը...

Գաս. Եղոբեան

*) «Ванскія надписи и значеніе ихъ для исторіи передней Азіи» К. Патканова.